

KÖZLEMÉNYEK

Vitéz János ismeretlen levele egy 1471 körül keletkezett kéziratban. Az 1950-es évek elején az Országos Széchényi Könyvtárba került — ajándékképpen — egy kézirat mikrofilmje, melynek forrását — sem az ajándékozó személyét, sem a kézirat lelőhelyét — mind ez ideig nem sikerült megállapítani.¹ A kézirat, amelyről a mikrofilm készült, olyan latin nyelvű szövegek másolatát tartalmazza, melyek közül kettő eddig teljesen ismeretlen volt a magyar humanizmus történetében, és egy olyat, amely ismert volt ugyan, de értékes szövegváltozatot őrzött meg. Ezeken kívül néhány már ismert és nyomtatásban is kiadott szöveget, az utolsó lapon pedig egy horvát nyelvű vers részletét meg egy sor olasz nyelvű szöveget találhatunk a mikrofilmen.²

A kézirattal, illetve annak mikrofilmjével kapcsolatos problémák legfőbb forrása az a körülmény, hogy lapjait egykor helytelen sorrendben kötötték be, úgyhogy a benne foglalt szövegek valódi összefüggését csak a mikrofilmről készült fényképmásolat alapján lehetett megállapítani.³ Kérdés azonban, hogy vajon a mikrofilmre a kéziratnak minden lapja rákerült-e, amit csak az eredeti ismeretében lehetne eldönteni.

A XV. századi szövegeket tartalmazó kézirat elé valaki — feltehetően a XIX. században — latin nyelvű tartalommutatót csatolt, ez azonban több téves megállapítást tartalmaz.⁴

¹ A kézirat két első oldalán feltüntetett jelzet szám szerint egyező, de először római, másodsor arab számmal írva (Nr. DCXXIV.; B. 624.). A könyvtár kéziratárában őrzött mikrofilm jelzete: FM I/1660.; az erről készített fényképmásolatot ugyanitt Facs. I.Mss. 705. sz. alatt őrzik. A mikrofilm évtizedekkel ezelőtt készített katalóguscéduláján lelőhelyként Zágráb szerepel, az itteni kéziratár vezetőjétől, S. Bozena Kukoljától érdeklődésemre azonban azt a választ kaptam, hogy sem náluk (Nacionalna i sveučilna biblioteka), sem máshol Zágrábban ilyen jelzetű és tartalmú kéziratot nem őriznek. A negatív válasz következtében ez idő szerint nem ismerjük sem a kézirat anyagát (bár az látszik valószínűnek, hogy papír és nem pergamen), sem méretét, sem esetleges kötését.

² A horvát nyelvű szöveget Hadrovics László olvasta el, ill. fejtette meg, amiért neki ezúton is köszönetet mondok. Megállapításainak lényege, hogy egy ismert, kiadott vers változatának egy részével van dolgunk, amely írását (a cirill írás ún. bosnyák típusa), tartalmát és keletkezési helyét illetően egyaránt Dubrovnik felé, ill. Horvátország keleti részére utal. Hadrovics László vállalta — más, a régi horvát irodalom történetéhez tartozó adalékokkal együtt — kódexünk e szövegének közlését. Az egy sor olasz szöveg feltehetően a horvát vers fordításának kezdete.

³ A kézirat, ill. a mikrofilm elején és végén folyamatos a szöveg, de a közbülső lapok teljesen összekeveredtek. Eredeti lapszámozás nincs, csak későbbi, feltehetően XIX. századi, azonban ez nem látszik minden lapon és különben is akkor történhetett, amikor már a kézirat lapjai összekeveredtek. Jelenlegi ismertetésünkben az volt a célunk, hogy az egyes szövegeket különválasztva ismertessük. Az összes lapok (nem fóliók!) száma — számozásom szerint — 148.

⁴ A tartalommutatótól eltérő megállapításainkra a megfelelő helyeken utalunk.

A szövegeket két különböző kéz írta le és egy közel egykorú harmadik elejétől végig emendálta. Ezekhez csatlakozik a már említett horvát és olasz szöveg bejegyzője. A két elsőként említett másoló közül az egyik csupán az első 31 lapra írt és nem nevezte meg magát. Az összes többi latin szöveg másolója a 104. lapon következőképpen jelzi nevét és munkáját: *Anno 1471. Laurentius de Matucuzina scripsit istos duos libellos, seruus doctoris regie Maiestatis amen.* A „két könyv”, amely után ezt a bejegyzést olvashatjuk, Janus Pannonius [Pseudo-]Demosthenes fordítása és Giovanni Castiglione pápai követ beszéde. Ezekről függetlenül a többi latin szöveget is ez a scriptor írta le, aki feltételezésem szerint a magyarországi Matucsinai-család egyik tagja.

A család nevét többféleképpen is írta (Matuchinai, Machuchinai, Matutinai, Mathucsinai stb.) és már a XIII. században szerepel egy Matucsinai Lőrinc, aki nádor volt (1267—1273). Mátyás király uralkodása alatt a család kiemelkedő tagja Matucsinai Gábor, előbb alkancellár (1468—1471), majd kalocsai érsek, fő- és titkos kancellár (1471—1478). Egy 1462-es oklevélben szerepel többek között a családnak egy Lőrinc nevű tagja is, aki feltehetően azonos kéziratunk scriptorával.⁵

Hogy a „királyi felség doktora” ki lehet, akinek ő szolgája, nem tudtuk megállapítani, de bizonyos, hogy nem csak orvos-doktorra gondolhatunk.⁶ Minthogy azonban valószínűnek látszik, hogy az illető a királyi udvar, illetve a kancellária közelében élt, valahol itt kerülhetek Matucsinai kezébe azok a szövegek, melyeket lemásolt. A szövegek kiválasztásában scriptorunk határozott humanista érdeklődésről tesz tanúságot, mégis valószínű, hogy pusztán időtöltésből vagy gyakorlásból másolt, erre vall a tudatos szerkesztés teljes hiánya és az a körülmény, hogy két megkezdett szöveget félbe is hagyott.

Ami a kézirat tartalmának részletezését illeti, abban elsőként Sextus Rufus *Historia Romanaja* olvasható az első, ismeretlen nevű másolótól. Közvetlenül ez után — Matucsinai írásával — Nicolaus Modrusiensisnek egy munkája következik, a szerző ajánlásával Várda István kalocsai érsekhez.⁷ Nicolaus Modrusiensis pápai követként 1463-ban jött Magyarországra, ahonnan a következő esztendőben végleg eltávozott. Mint ismeretes, itt-tartózkodása alatt hosszasabban időzött Vitéz János váradi udvarában és egy munkáját neki ajánlotta.⁸ Arról azonban eddig nem tudtunk, hogy Várdaival is kapcsolatban állt, illetve, hogy egy másik munkáját neki ajánlotta. Mivel a teológiai tárgyú szövegnek nincs címe és mivel Nicolaus Modrusiensis munkáinak ez idő szerint nincs teljes kiadása, a művet nem tudtuk azonosítani, de tartalma alapján valószínűnek látszik, hogy *Opus consolationis* etc. c. értekezésével vagy annak egy részletével (fejezetével) van dolgunk.⁹

⁵ A Matucsinai családránézvel.: CSÁNKI Dezső: *Ajnárd-fiak és Matucsinaiak* = Századok 1893. 217—226.; PUKY Andor: *A Matucsinaiak*. = Turul XI. 1893. 96—97. — ÉRDÜLY-HELYI Menyhért: *A kalocsai érsekség a renaissance korban*. Zenta, 1899. — BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. Bp. 1966. I. 609—610., 672., 694—695.

⁶ BALOGH Jolán: Id. m. 653. lapján említ egy Petrus raguazi orvost, aki 1463-ban jött Magyarországra. U.itt említve van egy olasz orvos, Francesco Fontana, „arcium et medicinae doctor.”

⁷ A szöveg kezdete: „Reuerendissimo in christo patri et domino domino Stephano Archiepiscopo Colocensi dignissimo Nicolaus Episcopus Modrusiensis Salutem exoptat sempiternam.”

⁸ Vö.: FRANKÓI Vilmos: *Miklós modrusi püspök élete, munkái és könyvtára*. = Magyar Könyvszemle 1897. 1—23.

⁹ A 4. sz. jegyzetben említett tartalommutató a mű címét következőképpen jelöli meg: De potestate Ecclesiae Romanae. Modrusi Miklósnak ilyen című munkája azonban a vonatkozó irodalomban nem ismeretes. Az *Opus consolationis* Frankói említi, de ez nyomtatásban nem jelent meg. Ismeretes egy kézírata a Vatikáni könyvtárban (Cod.Vat.lat. 5139.) és egy másik a Casale Monferrato-i püspöki könyvtárban (I.a.8.cart.XIX.183 f.); utóbbit P. O. Kristeller említi *Iter Italicum*-ában. Eddig még nem volt alkalom a tárgyalt kézirat szövegét ezek valamelyikével összevetni.

Ehhez a szöveghez közvetlenül csatlakozik Vitéz Jánosnak egy eddig teljesen ismeretlen levele, melyet az Várdai István kalocsai érsekhez és Pálóczy László országbíróhoz intézett, közvetlenül V. László halála után.¹⁰ Szövegét — betűhíven — teljes egészében ide iktatjuk:

„Reuerendissimo patri domino Stephano Archiepiscopo Colocensi et Magnifico Comiti Ladislao de Palocz iudici Curiae Regie maiestatis etc. Reuerendissime pater et Magnifice uir: domine nobis honorande, dolores ac suspiriis uerba ructantibus, et omnibus pene membris sudore madentibus, scribimus has litteras, quas credimus antequam ad finem legatis: eque lachrimis perfundetis. Nudiustercius ante noctis cursum medium Serenissimus Rex noster leui prius: ut apparebat: febre correptus: demum paulatim oborto pestifero apostemate in lectum deiectus fuit. Post hesternam die hora prope uicesima tertia nobis non sibi mortuus exspirauit. Perceptis ecclesie Sacramentis et sua Regnorum suorum commendatione premissa. Aspexi hiis lacrimosis oculis faciem illam speciosam inter filios hominum iam palore mortis occupatam: Vidi oppressum fati dominio, dominatorem tanti orbis: Intempestiuoque casu dignas peccatis nostris! sed se indignas penas ferentem. O uere miserabilis humana condicio, que semper spes letas fallens, tunc maxime mergit hominum conatus, cum erigit. Plura uos ipsi lamentis addite, nobis admonere postremo sufficiat, ut curate omni industria ut redire possitis in salute, si qua salus potesse membris mancis, amisso dulci capite. Hoc credite michi et frimissimis tenete: alteram hanc succedere uexacionem animo meo, tamdiu duraturam! quousque uos uidero incolumes in regno. Ualeatis bene si potestis. Ex Praga. In festo sancte Katerine I[4]57 Iohannes Episcopus Varadiensis.”

(Magyarul: Tisztelendő atyának István kalocsai érseknek és nagyságos Pálóczy László grófnak, őfelsége országbírájának. Tisztelendő atyám és nagyságos általunk tisztelt uram, fájdalommal és sóhajoktól elcsukló szavakkal és szinte minden tagunkban verejtéktől ellepve írjuk ezt a levelet, melyet hisszük, hogy ha végigolvastok, ugyancsak könnyek öntenek el. Három napja az éjszaka közepe előtt felséges királyunk először — ahogy látszott — könnyebb láz által megragadtatott, majd lassankint veszedelmes kelevény keletkezvén ágyba vettetett. Tegnapelőtti napon, körülbelül a huszonharmadik órában, számunkra — nem a maga számára — kilehelte lelkét. Fölvéve az egyház szentségeit, és előre bocsátva országainak ajánlását. Ezekkel a könnyes szemekkel néztem ezt az emberek közt oly drága arcot, melyet már birtokba vett a halál sápadtsága. Láttam a végzet uralma által elnyomva ekkora ország uralkodóját. Rosszkor jött esemény, a mi bűneinkhez méltó, de neki méltatlan büntetést hozó. Ő valóban nyomorult emberi állapot, mely mindég megcsalva az örvendetes reményiséget, akkor sújt le az emberi igyekezetre, midőn felemeli. Ti is adjátok hozzá siralmaitokat, nekünk elegendő inteni, hogy igyekezzetek minden erővel, hogy épségben érkezettek vissza, ha még lehet valami üdv a csonka tagok számára, elvesztvén a drága főt. Higyjétek el nekem és vegyétek komolyan, hogy mindaddig csatlakozik lelkemhez egy másik győtrelem, amíg nem látlak titeket sértetlenül visszatérni az országba. Éljetek boldogul, ha tudtok. Prága, 1457. nov. 25. János váradi püspök.)

Vitéz János levele, melynek hitelességéhez kétség nem férhet, ahhoz a két személyhez szól, akik részt vettek abban a követésben, melyet V. László indított Franciaországba, hogy elhozzák onnan menyasszonyát, VII. Károly leányát. Eddig nem volt ismeretes, hogy Vitéz Prágában időzött, mikor V. László pár napi betegség után meghalt. Leveléből viszont kiderül, hogy szemtanúja volt a szomorú eseménynek. Így nyilván módjában állt azonnal tárgyalásba bocsátkozni Podjebrád György cseh helytartóval Mátyás kiszabadítása ügyében, amihez zálogaként azonban ígéretet kellett tenni arra nézve, hogy Mátyás feleségül veszi Podjebrád leányát. Vitéz levele őszinte megrendülésről tanúskodik a halálessettel kapcsolatban, de nem visz közelebb a sokat vitatott kérdés megfejtéséhez, hogy V. László természetes halállal halt-e meg, vagy nem.

Vitéz levele után Leonardus Aretinusnak egy rövid levele következik, melyben egy közelebről meg nem nevezett „puer” engedélyért folyamodik a pápához, hogy fiatal kora

¹⁰ A kézirat XIX. századi tartalommutatója szerint Vitéz János levele Mátyás király halálával kapcsolatos, ami kronológiai lehetetlenség.

ellenére tanulmányokat folytathasson.¹¹ Ez a szöveg, valamint Nicolaus Modrusensis munkája és az utána következő Janus fordítás szövege egymással összekeveredett. Janus Pannonius [Pseudo-] Demosthenes Epithaphiosa latin fordítása kéziratunkban 1465-ös évszámmal szerepel,¹² míg a nemrég megtalált Sevillai I. Janus kódexben 1460-as évszám előzi meg.¹³ A két szöveg sem fedi egymást teljesen: több helyen ugyanazt a tárgyat más-más szóval adja vissza és sok esetben másként szerkeszti meg a latin mondatot. Az eltérő évszámok és a szövegváltozatok alapján arra kell gondolnunk, hogy Janus több ízben is próbálkozott a görög nyelvű beszéd lefordításával.¹⁴

Közvetlenül a Janus fordítás után Tam et si nichil dubitet szavakkal — cím jelzése nélkül — Giovanni Castiglione pápai követnek 1454-ben V. László előtt elmondott beszéde következik, mely Konstantinápoly elestével kapcsolatos. Ennek szövege teljes és a végén olvasható Matucsinai Lőrinc már említett másolóji bejegyzése. Majd ugyancsak ő elkezdte másolni Vitéz Jánosnak a pápai követ beszédére adott első válaszát, de ezt félbehagyta.¹⁵

Végül — egy üresen hagyott lap után — belefogott Aeneas Sylvius *De institutione puerorum* címen ismert, V. Lászlónak ajánlott munkájának lemásolásába, de a szövegnek csak mintegy harmadrészig jutott el.¹⁶

Mivel a kéziratban található szövegek nyilván mind megvoltak Magyarországon, s a Sextus Rufus és a Leonardus Aretinus kivételével 1450 és 1471 közé helyezhetők, nem lehet kétséges, hogy a korai magyar humanizmus emlékeként kell elkönyvelnünk Matucsinai Lőrinc másolatgyűjteményét. Különösen értékesé teszi ezt a két eddig ismeretlen szöveg: Modrusi Miklós Várdai Istvánnak ajánlott munkája és Vitéz János levele, valamint nem utolsó sorban Janus Pannonius [Pseudo-] Demosthenes fordításának eddigi ugyancsak ismeretlen szövegváltozata.

Ez idő szerint az itt elmondottaknál többet nem lehetett a kézitról megállapítani, de talán róla szóló közleményünk is elősegítheti a mikrofilm eredetijének megtalálását.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Szenci Molnár Albert album- és könyvbejegyzései külföldi gyűjteményekben. Az elmúlt évek során több nyugat-európai könyvtárban volt alkalmam dolgozni, s az ottani hungarikák átnézése során számos, eddig ismeretlen Szenci Molnár-bejegyzésre bukkantam. Mint naplója és levelezése tanúsítja, Molnár rengeteget utazott, állandó kapcsolatban állt

¹¹ Leonardus Brunus Aretinus firenzei humanista, 1369—1444-ig élt. A szöveg kiadását még nem találtam meg.

¹² „Oracio Demosthenis greca, per Reuerendum domin[um]Iohannem Electum confirmatum Quinqueecclesiensem. Millesimo quadringentesimo LX quinto Idus Iunias latina facta.”

¹³ Vö.: HORVÁTH JÁNOS: *Janus Pannonius ismeretlen versei a sevillai kódexben*. Bp. 1975. (Reneszánsz füzetek 27.) 608—609. l. Az itt közölt szöveggel vettem össze a kéziratban található szöveget.

¹⁴ Ezzel a Janus-filológia körébe vágó kérdéssel ezen a helyen nem kívánunk részletesen foglalkozni.

¹⁵ Mind a két beszéd több kéziratban is fönmaradt, szövegük kiadva: *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Friedrich III.* Herausgegeben von H. Weigel und H. Grüneisen. V. Abt. I. Hälfte, 1453—54. Göttingen 1969. — Giovanni Castiglione és Vitéz János beszédének feltételezett dátuma: 1454. jan. 10. körül. A szövegek az idézett munka 77—80., ill. 81—87. lapjain találhatóak.

¹⁶ Az 1449-ben készült munkát a szerző 1450-ben V. Lászlónak ajánlotta. Több kézírata fennmaradt, így lehetett belőle Budán is. Több kiadása és magyar fordítása is ismeretes. A tartalomjegyzék készítője két külön munkának veszi, illetve külön jelöli meg az V. Lászlóhoz szóló ajánlást és külön a szöveget, *Consilia* címen.

kora protestáns teológus- és tudós-elitjével, akik közül többen nagyra értékelték munkásságát. Praxisában a magyar nyelv és a magyar történelem nyugati népszerűsítése összefonódott saját kiadói-szerkesztői-fordítói munkásságának előmozdításával és dokumentálásával: így maradtak fenn Svájetól Londonig olyan kiadványai, amelyek alapján nyomon követhetjük tevékenységét. Az már külön szerencse, hogy egyes európai országokban a második világháború pusztítása csak jelentéktelen károkat okozott a könyvállomány egészében.

Az első Szenci Molnár-bejegyzéscsoport a hágai királyi könyvtárból (Koninklijke Bibliotheek) került elő. Mindhárom bejegyzést a könyvtár méltán híres *album amicorum* gyűjteményében találtam. Az időrendben első szöveg keltezése Heidelberg, 1600. június 23-a, az album posszeszora pedig Wolfgang Marcus Gualtherus (vagy Waltherus), weinheimi születésű humanista, aki ez idő tájt Heidelbergben tanult, s később Kampenben lett a latin iskola rektora. Molnár nem az egyetlen magyar, aki Gualtherus albumában (jelzete: 133 L8) szerepel; néhány hónappal korábban írja be nevét és jókívánságait különböző színű tintákkal Thököly István gróf és nevelője, Szerdahelyi Mihály, továbbá beírta a nevét az albumba Visolyi (Wesolinus) Hunyor Mihály és Patai (Patavinus) Tatár Mihály is. Mindezeket a heidelbergi magyarokat Molnár jól ismerte, Thökölyről és Szerdahelyiről több ízben a legnagyobb megbecsülés hangján nyilatkozott.¹ A szöveg, amelyet ő írt be Gualtherus albumába, három nyelvű s egy teljes oldalt betölt. Egy rövid görög idézetet: *ὄτι καλὸν, ψίλον ἔστ, Τὸ δ' ὄ γ καλὸν ἢ ψίλον ἔστ,* latin epigramma követ: „Mons formosa tegi formoso corpore gaudet / Sic etiam in turpi, turpe cor, orelat”. Ezt egy hosszabb, tizenkétsoros latin szöveg követi, feltehetőleg idézet Raph(ael) Michael *De mis(eris?) humanae vitae* c. művéből, amely az emberi élet egyes szakaszait kíséri végig, s annak nyomorúságán medítál. Ezt más tintával írt, szépen kirajzolt magyar vers követi:

„Vesd Istenbe remenséged
S mind öröke meg tart téged.”

Végül meleg hangú latin ajánlás következik Gualtherusnak, akit Molnár „amicus suus dilectissimus”-nak aposztrofál, s akivel egy ideig együtt is lakhatott, mert „contubernali per jucundo”-nak ajánlja bejegyzését. Az aláírás utal Molnár szűkebb pátriájára: „Albertus Molnar Szenciensis Ungarus”-ként írja itt nevét.

A másik két albumi bejegyzés jóval későbbi — mindkettőt 1623-as hollandiai körútja során vetette papírra Dávid zsoldtárainak magyar fordítója. Erről az útról a Kálvin *Institutio* magyar fordításának utószavából tudunk:² Szenci Molnár Albert tizenkét városban is megfordult és gyűjtött pénzt a nagy terjedelmű, s feltehetőleg igen költséges kötet ki nyomtatására és saját költségeire. Eközben írt be két alkalommal az erre öt felkérők albumába: Harderwijkben 1623. június 27-én a világot járt és sokat tapasztalt Ernst Brinck (1582/3—1649) emlékkönyvébe (jelzete: 135 K4), valamint 1623. július 30-án a Rajna mel léki Reza városában³ Matthias Gotslebius Thebius herborni professzor albumába (71 J 60). Brinck albumában már olyan hírességek szerepeltek, mint Galilei; a magyarokat azonban Molnáron kívül csak Ferenczffi Lőrinc császári titkár (akit Molnár is ismert) képviseli, aki 1614-ben hét nyelven, a többi közt magyarul is, írt be egy szólásmondást Brinck részére.⁴ Molnár bejegyzéseinek alapszövege mindkét esetben ugyanaz, csak a személynek szóló ajánlást variálja kissé: „Auxiliare Mihi Sanctarum Vita, Salus, Sors: Tu sis Sancta Trias, Sors mea, Vita, Salus.” Majd: „Rom. 8. fo. 31. Hogyha az Úr Isten vagyon mivelünc, /

¹ SZENCZI MOLNÁR Albert *válogatott művei*. Budapest, 1976. 188, 503, 599.

² SZENCZI MOLNÁR: I. m. 398—399.

³ Német neve *Rees*, Emmerich és Wesel között fekszik.

⁴ „Az ky madarat akar liony / Ne pöngesse ujáth” *Album 71 J 60*, fol. 122 v.

SZENT
BIBLIA

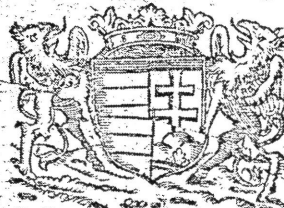
AZ AZ:

ISTENNEC O ÉS
UY TESTAMENTOMA-
NAC PROPHEC ES APASTA-
loc által megíratott szent könyvei.

MAGYAR NYELYVRE FORDITATOTT
*egészszén, az Istennec Magyarországon való anya szeri;
Egyházának épülésére.*

Caroli Caspar Elöljáróbeszédével.

EZ MASODIC KINYOMTATAST IGAZGATTA
néhol megis jobbitotta Szenci MOLNAR ALBERT.

HANOVIÁBAN

Nyomtatott Halbejus Janos által, Levinus mensis

Hullzius örökösinek költségével.

MDCVIII. éftendőben.

*Charissima genere
& doctrina Vro. Dno
Joh. Rodolpho Lava-
tero Tigurino, Josphe
Lepetit, meo, de me
optime merito, cum
lorem incomparabilis
aliquam edendo se-
culi, in Hoffmo-
nium aperi grati-
dono dedit Albertus
Molnar Scentificus
Vngarus, Editor.
Septembri
Hanoviae discessu
parans.*

Hunc litteram Serenissimi Principis Gabrielis
iussu, Hædelbergæ arduabili labore
Ungariæ verum, tandem post
næfragium, Hanovriæ in
exiliis, typis editum,

Bibliothecæ
Illustri Academiæ Frænckeranæ, gratulans in
eam popularium suorum ingressum, ac felicem
adventantibus quibus precari successum, ac
in ejusdem Academiæ perentis liberum introitum,
amanter & obsequanter bonis omnibus,
ergo offert & dedit Lib. M. C.

Albertus Molnar, Interpretes.

per manum

Venerandi Academiæ ejusdem Antecessorij
Dni Doctoris Sibrandi Lubberti s. s. Theologiae
Professoris clarissimi ac veritatis divinae
assertoris integerrimi,

Anno Christi Servatoris, MDCCLXIV
Ipso die festo Pentecostes.

Vallyons' kicsoda álhatna ellenünc?" Pál apostolnak ezeket a szavait tekintette Szenci Molnár a saját jelmondatának; s később, mint azt Kemény János leírja, ezeknek a soroknak a vigasztalásával búcsúzott az élettől Bethlen Gábor is.⁵

A bejegyzések egy másik csoportja nem albumokban, hanem könyvekben maradt fenn — szabályos dedikációk ezek Molnár tollából. Kettőt közülük Hanauban írt be latin — magyar szótára, illetve a *Biblia* hanai kiadásának (1608) címlapjára, mindkettőt Johannes Rudolf Lavaterhez intézve. 1608 áprilisától ugyanaz év szeptemberéig Molnár Lavaternél, a hanai iskola akkori rektoránál lakott,⁶ természetes tehát, hogy megajándékozta műveivel. Mindkét könyvet jelenleg a zürichi Zentralbibliothek őrzi, a szótár jelzete Z.XV.221, a bibliáé pedig Z.Bibl.34.n. A két ajánlás közül itt csak a hosszabbat, a *Szentírásba* írt dedikáció-szöveget idézzük:

„Clarissimo genero, et doctrina Viro, Dno Joh. Rodolpho Lavatero Tigurino, hospes hospitii meo, de me optime merito amico item incomparabili aeternumque colendo et . . . ndo, in testimonium animi grati dono dedi Albertus Molnar Szenciensis Ungarus, Editor. Mense Septembri Hanovia discessum parans.”

A hanai biblia következő Molnár által dedikált példányát a londoni British Library-ban találtuk (jelzete 1411.K.1—2). Nem könnyű eldönteni, hogyan s mikor került oda, mert azt Molnár alighanem közvetlenül a mű megjelenése után adhatta támogatójának és barátjának Hermann Wolf orvosprofesszornak. A dedikáció szövege a következő: „Excellenti viro Dn.Hermanno Wolfio M.Doct. fautori suo magno observantia & amoris ergo ddt Albertus Molnar, editor”. Wolf eleinte Marburgban működött, majd Kasselben Móric hesseni fejedelem orvosa és építészé lett. Molnárral 1607-ben ismerkedett meg, később több levelet intézett hozzá,⁷ jelentős anyagi és erkölcsi segítséget nyújtott a hanai biblia kinyomtatásához. Lehet, hogy az övé volt a Molnár által dedikált bibliába a címlap utáni belső oldalon beragasztott ex libris, amelynek felirata „Si Deus pro nobis quis contra nos” — jóllehet ez megegyezik a magyar tudós jelmondatával.

A negyedik 1608—12 közötti időszakból származó Molnár-ajánlás elég szűkszavú: „Viro Magnifico & Nobilissimo Dn. J(ac) Bongarsio, ac humilis observantiae e . . . offert & ddat Alb.Molnar, Aut(or)” — s a szöveget még meg is csonkította kissé a könyvkötő, aki a lap széléből egy darabot levágott. Ezt az ajánlást Molnár *Lexicon Latino—Graeco—Hungaricum* (Hanau, 1611) c. kiadványában találtuk, amelyet jelenleg a berni Stadt- und Universitátsbibliothek őrzi G.403 jelzet alatt. Jacques Bongars kiváló francia diplomata és művelt humanista volt, aki 1585-ben Konstantinápolyba menet Magyarországon is megfordult; az ő nevéhez fűződik a *Rerum Hungaricarum Scriptores Varii* (Frankfurt 1600) című értékes magyar tárgyú szemelvény-antológia összeállítása. Molnár már 1602-ben kapcsolatba került vele, amikor a Majna melletti Frankfurtban pénzért lemásolta részére Dudith és Henry Savile leveleit.⁸ Latin—magyar szótára ajánlólevelében Molnár idézi is Bongarsot Magyarország romlásáról.⁹ Az ajánlás szövegéből nem egészen biztos, vajon személyesen adta-e át lexikonját Molnár a francia követnek, de ha a személyes találkozás mellett döntünk, ez alighanem Frankfurtban történhetett, vagy esetleg Heidelbergben. Mindenesetre Bongars már 1612-ben Párizsban meghalt. Könyvtárának nagyobbik részét René Gravisset nevű strassburgi bankárékszerész barátjára hagyta, s az ő Svájcban megtelepedő fiától kerültek aztán könyvei egy-két évtized múlva Bernbe.

⁵ KEMÉNY JÁNOS: *Önéletrása és válogatott levelei*. Budapest, 1959. 149.

⁶ SZENCZI MOLNÁR: I. m. 519.

⁷ SZENCZI MOLNÁR: I. m. 586, 597, 607.

⁸ SZENCZI MOLNÁR: I. m. 511.

⁹ SZENCZI MOLNÁR: I. m. 183.

A húszas években meggyérülnek a fennmaradt Szenci Molnár-levelek és dokumentumok — ezért számíthat érdeklődésre az a bejegyzés, amit legutóbb Hollandiában találtam. 1624 elejére Molnár befejezte Kálvin *Institutiójának* magyarra fordítását, nyomdába adta a kéziratot, s amikor Bethlen Gábor unszolására útra kelt, hogy hazatérjen, már a kinyomtatott könyvvel indult útnak. Útját azonban megszakasztotta egy bosszantó epizód — poggyásának és könyveshordójának visszatartása Kölnben — de így támadt ideje, hogy ellátogasson Angliába. Családját Amszterdamban hagyta, s mint írja, maga „egy alkalmas hajóval” átkelt a Csatornán.¹⁰ Itt körülbelül egy hónapig időzött — angliai tartózkodásának első írásos bizonyítéka éppen a közelmúltban került elő.¹¹ Az viszont Ludovicus Camerariusnak írt és fentebb idézett leveléből nem derült ki, hogy Molnár még az angliai út előtt megfordult Franekerben is. Erről a tényről az *Institutio* magyar fordításához fűzött sajátkezű bejegyzéséből-dedikációjából értesülhetünk (a könyvet jelenleg Leeuwardenben, a fríz tartományi könyvtárban őrzik, jelzete 784 Godg.), amelynek szövegét teljes egészében közöljük:

„Hunc librum Serenissimi Principis Gabrielis
jussu, Haydelbergae aerumnabili labore
Ungaricè versum, tandem post
naufragium, Hanoviae in
exilio, typis editum,

Illustri Academiae Franekeranae, gratulans in
eam popularium suorum ingressum, ac felicem
Bibliothecam adventantibus quoq(ue) precans successum, ac
in ejusdem Academiae petens liberum introitum,
amanter et observanter boniq(ue) omnis
ergo offert & ddt Lib. M. C.

Albertus Molnar Interpres
per manum

Venerandi Academiae ejusdem Antecessoris
Dni Doctoris Sibrandi Lubberti S. S. Theologiae
Professoris clarissimi ac veritatis divinae
assertoris integerrimi

Anno Christi Servatoris (áthúzva: Anno) 1624
Ipsa die festo Pentecostes.”

Bár ebben az időben még aránylag kevés magyar peregrinus-szerző ajána ikozott könyvet külföldi nyilvános könyvtárnak, Szenci Molnár e gesztusát természetesnek vélem. Heidelberg pusztulása után egyre több magyar indul el „Belgiumba”, hogy ott folytassa teológiai és egyéb tanulmányait; érdekes módon a magyar hullám előbb ér el Franekerbe, mint például a már korábban is nagyhírű Leidenbe. 1622-ben két, 1623-ban már hét magyar matrikulál a franekeri egyetemen és Sibrandus Lubbertus rektorátusának első hónapjaiban (Lubbertus 1624. VI. 3-án lett rektor) nem kevesebb, mint tizenegy magyar hallgató írja be nevét az egyetem anyakönyvébe.¹² Molnár már előző hollandiai útja során is találkozhatott Franekerben megfordult magyarokkal, s nyilván a hazai diákok érdeklődése is hozzájárult ahhoz, hogy olyan szavakkal gratulált az egyetem sikeréhez, mint ahogy azt a fenti szövegben tette. Ami a rektor személyét illeti, Sibrandus Lubbertust (1566—1625) korában mint a konzervatív kálvinista teológia fontos alakját tartották számon, feltehetőleg Molnár is ismerte Bellarminus, Conrad Vorstius és Faustus Socinus ellen írt vitáitait, s ezért nevezte őt dedikációjában „az isteni igazság feddhetetlen oltalmazójának”. A bejegyzés időpontja 1624 Pünköstje, ami abban az évben az új nap-

¹⁰ SZENCZI MOLNÁR: I. m. 626.

¹¹ DÁN Róbert—GÖMÖRI György: *Szenci Molnár Albert Angliában ItK* 1979: 278—280.

¹² Vö. *Album Studiosorum Academiae Franekerensis*, Franeker 1968.

tár szerint május 26-ra (a régi szerint 16-ra) esett.¹³ Ebből az időpontból úgy látszik, hogy Molnár Franekerből a közeli Harlingen kikötőjébe utazott, s onnan kelt aztán útra Angliába, ahonnan Sir Robert Anstruther angol követtel együtt tért vissza övéihez Hollandiába. Egy korabeli angol jelentés szerint ez a visszatérés 1624. június 14/24-én vagy röviddel azelőtt történhetett.¹⁴

Franekeri dedikációjában Szenci Molnár Albert megemlíti az *Institutio* fordításához fűződő legfontosabb mozzanatokot; azt, hogy Bethlen parancsára állt neki a munkának, s hogy Heidelbergben dolgozott rajta, munkáját végül „hajótöröttként” Hanauban fejezve be. Könyvajándékával Molnár kifejezte megbecsülését a franekeri egyetem, s annak könyvtára iránt, mintegy előlegezve Franekernek azt a szerepet, amelyet ez a kis lélekszámú fríz város az elkövetkező évszázad folyamán játszani fog a magyar protestáns irodalomban és a magyar művelődéstörténetben.

GÖMÖRI GYÖRGY

Balassa Bálint gróf újabban előkerült alkotásairól. Gróf Balassa Bálintról irodalomtörténetírásunk 1858-ban Balassa Antal közléséből szerzett tájékozódást.¹ A múlt század első felében ő fedezett fel a család kékkői levéltárában különböző régi írásokat, köztük Balassa Bálint költeményes gyűjteményének maradványait. Ezekből hármat² nyomtatásban is kiadott. Azzal a tervvel foglalkozott, hogy megírja majd életrajzát, és kiadja valamennyi költeményét. Szándékát azonban nem sikerült megvalósítania. Balassa Bálint verseiből pedig csak a kinyomtatott versek maradtak ránk, továbbá az a más nyolc ének (egy vers közös Balassa Antalnál és Jankovichnál!), melyeket Jankovich Miklós számára 1826-ban „a Kékkői Levéltárban negyed formán, és 13 Leveleken a' XVII. Század Írásmódjával írva” „az Eredeti Példánybol” lemásoltak.³

Toldy Ferenc már Balassa Antal közleménye előtt ismerte Balassa Bálintot, bizonyára az ő segítségével révén. 1854-ben arról tájékoztatott ugyanis *A magyar költészet története* c. munkájában,⁴ hogy az *Átok* címen tőle 1826-ban megjelentetett költemény⁵ nem I. Balassa (Balassi!) Bálinté, hanem a gróf Balassáé. Elmondta itt azt is, hogy ismeri annak egyéb verseit is. Az első magyar lexikon V. kötetében pedig,⁶ a Balassa Antaltól kapott adatokra utalva, egykorú dokumentumokból vett hivatkozásokkal megírta költőnk mai napig is legrészletesebb életrajzát, melyet jelentéktelen változtatásokkal később is közzétett.⁷

Dézi Lajos 1923-ban publikálta gróf Balassa Bálintnak addig ismert valamennyi költeményét.⁸ A tizenegy verset megtoldotta egy Toldytól idézett háromsoros töredékkal⁹ és — tévesen — egy Amade-verssel, melynek versfői a BALASSA nevet formálják.¹⁰

¹³ Vö. C. R. CHENEY: *Handbook of dates for students of European History*, London, 1970.

¹⁴ *Calendar of State Papers, Domestic Series, 1623–1625*, London, 1859, 274.

¹ II. Balassa Bálint legújabbán felfedezett költeményei. = Hazánk 1858. 72–74, 215–218.

² Uo. 73–74: *Bujkálász, s nyilván van szépséged... 215–217: Bátorütsad benned bízós szívemet... 217–218: Az elmúlt esztendők...*

³ *Kékkői-kódex*. OSzK Quart. Hung. 144.

⁴ Pest, 1854. 88–89.

⁵ TOLDY Ferenc: *Magyar költői régiségek*. Pest és Bécs 1828. 30–36.

⁶ *Egyetemes Magyar Encyclopaedia*. Pest V. 1866. 396–400.

⁷ TOLDY Ferenc: *Magyar költők élete*. Pest 1870. I. 110–116. — Uő.: *A magyar költészet kézikönyve*. Bp.² 1876. I. 211–217.

⁸ BALASSI Bálint: *Minden munkái. II*. Bp. 1923. 381–411: Nyolcadik rész. A kékkői kézirat Balassa-énekei.

⁹ TOLDY Ferenc: *A Magyar költészet kézikönyve*. Bp.² 1876. I. 85.

¹⁰ ECKHARDT Sándor: *Balassi két verséhez*. = It 1914. 248–252. — Gálos Rezső: *Balassa vagy Amade?* EPhK 1936. 62–64.

Ezzel a versállománnyal került bele gróf Balassa Bálint a magyar irodalmi „köztudatba” a XVII. század barokk udvari költészet képviselőjeként, több tévedést, félreértést hordva magával. Így pl. a Dézsitől neve alatt kiadott Amade-vers legújabb irodalomtörténetünkben is az ő alkotásaként szerepel.¹¹ A *Magyar irodalmi lexikon* szerint is¹² verses életrajzot írt „költőelődjéről”, Balassi Bálintról; *Bejyró verse* — mely *Átok* néven is ismert —, feltételezhetően mostohájára vonatkozik; legfőbbképpen pedig, hogy énekeinek kéziratai elvesztek.

Balassa Bálint nem írt verses életrajzot költőrokonáról, hanem önmagáról írt egy „allegóriai színjátékot, melyben fiatalkori szenvedéseinek ad kifejezést”.¹³ Ebben beszél Balassi Bálintról, ebben van a fentebb említett háromsoros „töredék”. Énekeinek kéziratai pedig — legalábbis a Balassi Antaltól a múlt század első évtizedeiben megtalált maradványok — megvannak a Balassi-család levéltárában. Eredetiben és másolatokban.¹⁴ Ez utóbbiakból négy példány is található. Csak a XIX. századi másolatok őrizték meg azonban allegorikus önéletrajzdrámáját, benne Balassának több költeményét, melyeket lírai betétekként fűzött a műfaji és tematikai tekintetben egyaránt jelentős színjátékába.

Balassa Bálint verseiből tehát lényegesen több ránk maradt, mint ez ideig gondoltuk, és ez a többlet jelentősen megemeli költészetét. Az alábbiakban leltárba szeretnénk venni az előkerült anyagot.

A Jankovich-féle másolat címlapja 13 levél „eredeti szöveg”-ről beszél. A Balassa-család levéltárában az előbb idézett helyen ma egy 31 levélből álló negyedréte alakú, XVII. századi kézírással íródott kézirat-maradvány található. 53 lapon olvasható versszöveg. Jankovich kezén tehát nem fordult meg a most meglevő valamennyi lap, így másolata csakán tartalmazza Balassa Bálint egykori szerzeményeit.

A gyűjtemény-töredéken öt kéz írását lehet megkülönböztetni, figyelmen kívül hagyva Balassa Bálintnak több helyen végzett javításait és a kézirat két levelén az üres helyekre beírt 3 rövid versét. A jelek szerint Balassa összeíratta költeményeit, a gyűjteményt átolvasta, szövegükbe belejavított, s pótlólag maga is lejegyzett versszövegeket. Közülük kettő ajándékkísérő vers (*Paranczolatokra küldöm hat kövemet . . . és Most elojarcoul három par kövemet . . .*), egy pedig mindössze öt sorból álló szerelmes vers vagy verstöredék (*Kegies Kupidouak bizonyos tegzeim . . .*).

Ma már nem állapítható meg a fennmaradt levelek, lapok eredeti sorrendje. Valami mégis rekonstruálható.

A gyűjteményt több fajta papirosból (ezt mutatják a vízjelek) egyforma nagyságúra hajtogatott negyedréte alakú, cérnával fűzetekbe összefűzött részek alkották. Egy nyolc levélből álló fűzet ma is megvan ilyen állapotban; tematikailag egységes énekesoportot, istenes verseket tartalmaz. Egy négy levélből és négyszer két-két levélből álló összefüggő részekon kívül a gyűjtemény többi lapját szétszakadt levelek alkotják.

A levelek ma rendezetlenül következnek egymás után. Megpróbáltuk a leveleket a kézírások alapján rendezni. A következő eredményre jutottunk.

Legtöbb verset másolt a feltételezhetően elsőként író kéz. Tőle származik a *Békóban már* (Dézsínél az 5. sz. alatt, 390—4.). A befejezés után álló őrszó szerint ezt a *Pártos a szerencse* (Dézsínél a 6. sz. alatt, 395—7.) kezdetű vers követte, amely az utolsó versszak tanúsága szerint 1649-ben írt a költő Petrőczy István nevére. A gyűjteménybe másolás

¹¹ *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Bp. 1964. 199.

¹² Bp. 1963. I. 82.

¹³ TOLDY Ferenc: *A magyar költészet kézikönyve*. Bp.² 1876. I. 217.

¹⁴ OL Balassi-lt. P. 1761. 2. és 3. tétel.

De vagion az urnak, *Balassa Bálintnak egy husvetj aldasa*, Melliet írt, s van abban, az *vissa valoban valas*, akarki lassa, Mert mit irtak s irnak, s ellene irhatnak, ott az valas adasa.

után azonban Balassa a verset átdolgozta. (Erről Dézsi kiadása nem ad hí képet!) Elsősorban a versszakok kezdősorait változtatta meg, úgy hogy az eredeti versfők helyett a megváltoztatott szöveg strófakezdő betűi a BALASSA BALINTE értelmet adják. A lap alján olvasható órszó: *Tündöklő Venusnál* egy elveszett Balassa-versre utal.

Az első kéz írta le a *Bujkálász s nyilván van szépséged* (Dézsinél a 3. sz. alatt, 388—9.) kezdetű verset, melyet az órszó tanúsága szerint a *Bujdosván tétova repdesek* kezdetű ének (Dézsinél a 4. sz. alatt, 390.) követett. Csak az első öt versszakja maradt ránk, és órszóként a hatodik strófa kezdő szava. (A versfő így fest: BALASS.). A *Bötlőz-é vagy myr régen el is estél* (Dézsinél a 9. sz. alatt, 402—6.) sorral induló verset két összefüggő levél tartalmazza. A végén a *finis* záradék, a lap alján a *Batorsagoth* órszó áll. Egy újabb elveszett Balassa-ének kezdőszava.

Az első kéz írásában maradt fenn a Toldytól már 1828-ban (Balassi Bálint költeményeként!) kiadott *Éles elméd légyen* kezdetű, *Átok* címmel ismert dics. A versfők ma ETI AJANDEK HELET VISSA VALO ALDASA értelmet adnak. Nyilvánvaló, hogy az eleje hiányzik. Az ALDASA szó birtokos személyragos alakja azt a feltételezést kívánja, hogy nemcsak az ETI szó egészítendő ki, hanem a versfők megadták a versírónak a nevét is. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a Balassa-család levéltárában található egy pasquillusra írt felelet,¹⁵ melyből az tűnik ki, hogy a pasquillust a Balassa-család valamelyik tagja ellen írták, s Balassa Bálint szolgájával íratott levélben kérte a szerzőt, válaszoljon, mert ő majd csak később felel rá, ha ideje lesz. Ebben olvashatjuk a következő strófát: Logikus tehát a következtetés, hogy a hiányzó első rész versfői BALASSA BÁLINTH HUSV értelmet kellett hogy formálják.

A verset záró *Finis* után órszóként a *Bejáró vers* olvasható. (Dézsinél a 7. sz. alatt, 397.) Ezt a bevezetőnek tetsző pár sort általában az *Átok*hoz tartozónak vélik, s vele, valóban, logikus egységet alkot. Ennek azonban ellene mond a kéziratból megállapítható egymás utáni rend, és hogy e 12 soros versikét tartalmazó lap alján a *Finis* záradékon kívül a *Bimbojában* órszó olvasható. Így kezdődött Balassa Bálintnak egy elveszett éneke. Legfeljebb ennek bevezetője lehetett a *Bejáró vers*. Ennyit tartalmaz ma a kézirat az első kéz másolatából.

Egy második kéz jegyezte le a *Bánom, hogy úgy búsulok* (Dézsinél az 1. sz. alatt, 383—6.) és a *Gyöngynél kegyesb szépet* (Dézsinél a 2. sz. alatt, 386—8.) kezdetű énekeket.

Két vers mutat egy harmadik kéz másolatára: a *Búmrá vontá, látom, vak világ harangját* (kiadatlan!) és a *Bátorítsad benned bizó bús szívemet*. (Dézsinél a 10. sz. alatt, 404—6. — A Jankovich-féle másolatban nincs meg, Dézsi Balassa Antal közléséből vette át.)

Egy újabb, a negyedik — kéz írását mutatja a ma is egybetartozó nyolcleveles füzet öt istenes éneke. Három: (*Egekett alkato, mindentt által ható Jsten, ki lakol menüben . . . Bűnös Lelkemett, megh Valto Üdveösségemett Ohajtto . . . Tudom; nem Eörülleöd, seött oyod s kerülleöik Uram, Veszedelmemett . . .*) „Egy teöredelemes szjunek Büne Boczianattya-ertt s Boldogh Kj Mulasaert Valo Harom Jmatsaga Az Szent Haromsaghnak Tisztessegere” összefogó cím után következnek. Ezek után áll „Mas Rendbeli Jstenes Enekek” címmel két ének (*Az ki az szelekre s Habos Tengerekre Erezi vi orlajatt . . . és Az El mult eszendeök, Megh Nem Tereö üdeök Fordulanak Eszemben*), melyek közül az utolsót közölte Balassa Antal fentebb idézett kiadásában, és az ő szövege alapján Dézsi (11. sz. alatt, 406—9.). Jankovich másolatában egyik istenes ének sem szerepel.

Egy ötödik kéz írásában találjuk a gyűjteményben a *Mit tr:járás Cupido, mint saját mátkáddal* kezdetű, tíz strófából álló verset. Két lapra terjed. Az első végén órszó mutatja a folytatást, a második végén ilyen nem találunk, nem tudjuk, következett-e utána több versszak. Az éneknek ez a legrégebb előfordulása. Stoll Béla az RMKT XVII/3. 245. szám-

¹⁵ OL P 1776. 19. cs. 11. tétel.

alatt¹⁶ az éneknek hat változatát említi, belőlük ötöt közzé is tesz. Felmerül a kérdés, Balassa szerzeménye-e a vers. A Balassa-versek szomszédsága valószínűsíti ennek a feltevésnek a helyességét, de magában nem kétségtelenül döntő tényező. Stoll a Cupidóval való veszekedés témájával kapcsolatban Balassi Bálint *Ydest keserűvel elegyítő gyermeke* . . .¹⁷ kezdetű énekére hivatkozik, a verset az *Atokra* emlékeztető jellegűnek mondja. A vers strófakezdő sorai azonban nem adják Balassa Bálint nevét.

Pedig Balassának világi verseiben a versfők, csaknem kivétel nélkül a nevét formálják. Ezt a sajátosságot megjegyezte már Balassa Antal is: „A költő világi tárgyú költeményeit úgy szerkeszti, hogy a versszakok kezdőbetűiből saját neve tűnjék ki.”¹⁸

Az istenes énekekben nincsenek versfők. A *Be járó vers* és a Balassától saját kezűleg lejegyzett három pársoros versikénél ez eleve elképzelhetetlen. Az újabban előkerült darabokkal együtt Balassának 23 versét ismerjük. A kilenc vers leszámításával megmaradt 14 énekből 12 tartalmaz versfőt. A kezdőszavakból ismert három elveszett ének közül kettő szintén *B* betűs szóval kezdődik, feltételezhető, hogy bennük szintén megvolt a költő neve.

Az említett számba, a 23 Balassa-énekbe beleszámítottuk azt a három versbetétet is, melyek nem XVII. századi kézírásban maradtak ránk, hanem a Balassa Antaltól a XIX. század közepe táján készítettett modern másolatokban, pontosabban az allegorikus önéletrajz-dramában. A darabot indító énekekben (*Bujóságnak senki versemet ne vélje . . .* — kiadatlan) különböző témájú verseiről beszél, valószínűleg gyűjteményének beosztásáról; említést tesz elveszett énekeiről, versfőket tartalmazó költés-módját indokolja stb. A *Bátorságot veszek zivemre ez nyyron* kezdetű ének (kiadatlan!) önéletrajz-vers, melyet a dráma első felvonásának az elején énekel a Genius néven szereplő költő. A *Bátorságom indítója* kezdetű ének (kiadatlan!) szervezesebben illeszkedik bele a dráma cselekményébe az előbbi kettőnél. Az elrejtett helyes utat kereső Genius éneklí egy útkereszteződésnél, miután Venus, Cupido, Pluto, Bacchus megpróbálta már saját magának megnyerni a Pallas iskolájába törekvő és a Virtustól tanácsokkal irányított ifjút.

Huszonhárom magyar nyelvű vers, három elveszett ének, ennyi az a versállomány, mellyel Balassa Bálintnak a kutatás mai állapotában szerepelnie kell a XVII. század magyar költészetében. Mennyiségileg is jóval több az eddigi tizeneggyel szemben. Az előkerült darabok kétségkívül — új megvilágításba helyezik költői alakját.

Elsősorban a drámai formában, a jezsuita iskolai színjátszás szabályai szerint megírt allegorikus játékával emelkedik ki kortársai közül a valóságos életből vett tárgyválasztásával, magyar nyelvűségével, szubjektív énekbetétjeivel. Önálló felfogásról tanúskodó eredeti munka. Előkerült az eddig ismert egy istenes éneke mellé más négy istenes éneke. Az ajándékkísérő versek érdekes képviselői a Balassa saját kezű lejegyzésében olvasható versikék. Személyével, költészetével kapcsolatban végleg tisztázódott néhány tévedés. Hogy nem írt Balassi Bálintról verses életrajzot, az *Atok* nem mostohája ellen készült. És ami talán a legfontosabb, ma is megvannak a Balassa Antaltól megtalált kékkői gyűjtemény maradványai, azoknak általa készítettett másolatai, köztük a magyar nyelvű világi dráma egyik legérdekesebb XVII. századi emléke a tárgyában, műfajában egyedülálló, eredeti alkotás.

VARGA IMRE

¹⁶ *Szerelmi és lakodalmi versek*. Bp. 1961.

¹⁷ ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint összes művei*. I—II. Bp. 1951. 60. sz.

¹⁸ BALASSA Antal: I. m. 215. l. jegyzete.

Nagyajtai Kovács István könyvajándéka a Manchester (New) College-nak. A magyar—angol művelődéstörténeti kapcsolatokban külön fejezetet alkotnak a hazai könyvek útját, olvasottságát és hatását feltáró kutatások. R. J. W. Evans, Gömöri György és mások folyamatosan számolnak be a Szigetország könyvtáraiban végzett vizsgálataikról, melyek nyomán számos magyar könyv londoni, oxfordi, cambridge-i múltját ismerhettük meg. Az évszázadok során Angliát járt hazánkfiaink úticsomagjában mindig akadt a magyar szellemi élet termékeiből, amiket rendszerint megfelelő ajánlásokkal adtak át ottani barátaiknak, patrónusaiknak. Az sem számított kivételnek, ha hazánkat vagy a szomszédos országokat látogató angolok vitték magukkal magyar provinenciájú munkákat.¹

A XVIII—XIX. században megsokszorozódtak a kölcsönös utazások, melyek természetesen megnövelték a könyvek cseréjét is. A legújabb kutatások azt látszanak igazolni, hogy ezek eredményeként az angliai nagy könyvtárak viszonylag jól ismert állományán túl, jó néhány könyvészeti meglepetést rejtenek az évszázadok óta működő kisebb gyűjtemények is. Elsősorban olyanok, melyeket személyes vagy eszmei kapcsolatok fűztek hazánkhoz. Ezek közé sorolhatjuk az oxfordi Manchester College-t. Az angol unitárius lelkészképzés máig egyetlen bázisa már a múlt század közepétől rendszeresen fogadott magyar diákokat. A kolozsvári unitárius kollégiummal kiépített együttműködést hivatalosan az Erdélyben élő angol John Paget tevékenysége hozta létre. Paget aktív szerepet játszott az 1848-as forradalomban és a világsi fegyverletétel után egykori hazájába menekült. 1855-ig tartó emigrációja alatt érte el, hogy a kolozsvári teológiai hallgatók felkereshették az akkori Londonban működő Manchester (New) College-t.²

A magyar múlt emlékei iránt szenvedélyesen érdeklődő angol unitárius 1840 táján kötött barátságot Nagyajtai Kovács Istvánnal, a Magyar Tudományos Akadémia későbbi levelező tagjával. Paget és Kovács ekkortájt együtt térképezték fel a Kolozsvárt övező és lebontásra ítélt falakat. Néhány jel arra mutat, hogy a Manchester (New) College és az erdélyi unitáriusok között már az 1840-es évek legelején kialakult valamiféle kapcsolat. Angliából könyvcsomagot indítottak útnak az unitárius kollégium számára, amit Kovácsnak sikerült kimenteni a bécsi hivatalok útvesztőiből.³ Valószínűleg ezt viszonzandó, néhány évvel később, 1845-ben, Kovács István értékes korai hungarikákat tartalmazó küldeményt juttatott el Angliába.

A jelenleg Oxfordban működő Manchester College könyvtárának polcain számos magyar könyv sorakozik. Többségükben XVIII—XIX. századi nyomtatványok, de a külön-gyűjteményként kezelt anyagban XVI—XVII. századi hungarikák is találhatóak, többek között a Kovács-féle könyvek.

A Manchester College 1844—1845. esztendei tanévének gyűjtemény gyarapító donációt megörökítő jegyzőkönyv 7—11. pontjai „*Mr. Stephan Kovacs. Transylvania.*” adományát sorolják fel: „7) *Defensio Francisci Davidis in negotio de non invocando Jesu Christo inprecibus.* 12vo.; 8) *Explicationes Locorum Vet. et Nov. Test. auctore Georgio Eniedino. 4to.*; 9) *Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios. 1787. 8vo.*; 10) *Novum*

¹ R. J. W. EVANS: *Hungarica in the Bodleian Library.* = Bodleian Library Records. I. 1978. 333—345. — GÖMÖRI György: *Szenci Molnár Albert művei és bibliakiadásai cambridgei könyvtárakban.* = Szenci Molnár Albert és a magyar későreneszansz. Szeged 1978. 297—300. — DÁN Róbert—GÖMÖRI György: *Szenci Molnár Albert Angliában.* = HtK 1979. 278—280. — További XVI. századi hungarikák a londoni Lambeth Palace Library-ből l. DÁN Róbert: *Erdélyi könyvek és John Dee.* = MKsz 1979. 225—230.

² GÁL Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története. I.* Kolozsvár 1935. 473.

³ SZILÁGYI Sándor: *Emlékezés Nagy-Ajtai Kovács István lev. tag fölött.* Bp., 1876. 14—15. (Értekezések a tört. tud. köréből. VI/3.) — Gál i. m. 472.

et *Vetus Calendarium ad annum vulgarem 1845 in usum magni principatus Transylvaniae* 8vo; 11) *Confessio Fidei Christianae secundum Unitarios* 4to.⁴

A 7. pontban jelzett *Defensio Francisci Davidis etc.* Jacobus Palaeologus és mások nagy hatású munkáját most először sikerült angliai könyvtárban fellelni. A gyűjteményes mű első ízben 1581-ben Bazelban jelent meg. Ezt követte egy évvel később a krakkói második kiadás, amely némileg átalakított szövegállománnyal és Dávid Ferenc *De Dualitate etc.* című posthumus kinyomtatott traktátusával bővült. A Manchester College példánya ez utóbbi, második kiadásból származik.⁵

Könyvtörténeti szempontból érdekesebb a donációsjegyzék 8. pontja, Enyedi György *Explicationes etc.* című munkája. A kötet első előzéklapjára a College egykori könyvtárosa feljegyezte az adományozás pontos dátumát: „May 1845”. Ekkor tartózkodhatott Kovács István vagy a könyvcsomagot szállító megbízottja Angliában. A második előzéklapon a donátor röviden felsorolta az Enyedi-műre és a szerzőre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat. Ez a latin nyelvű tájékoztató közli az olvasóval, hogy Enyedi György erdélyi superintendens volt. Művét regisztrálta Ch. Sand és Bod Péter. Az utóbbiról megjegyzi, hogy nem érdemének megfelelően méltatta. Ezt pótlandó megállapítja, hogy Enyedi könyve páratlan értékű, unitárius exegetikai mű. Beszámol a Thorockai Máté által készített magyar fordításról is. Ez utóbbi 1619. évi kolozsvári kiadásából Kovácstól függetlenül került egy példány a Manchester College könyvtárába.⁶

A rövid kéziratos bevezetővel ellátott *Explicationes etc.* kötet értékét emeli, hogy számos XVI–XVII. századi tulajdonos kezénymát is őriz. A legkorábbi datált bejegyzés *Ex Libris Joannis Radnothij 1599* évszáma alátámasztja Szabó Károly megfigyelését, aki a hely és idő megjelölés nélkül kiadott könyvet, kolozsvári és nagyszabeni példányokban található 1599-ből és 1600-ból származó tulajdonosbefrások alapján 1598-ra datálta.⁷ Egy további kéziratos bejegyzés szerint, a kötet a XVII. század első felében Angyalosi Istvánnak, Péchi Simon egyik vejének birtokába került.⁸ Az oxfordi Manchester Collegének a Kovács-féle donációtól függetlenül bekerült, másik *Explicationes etc.* példánya is van. Ez utóbbit az intézet könyvtárosa 1859-ben, kolozsvári látogatása alkalmával szerezte be. Hazatérése után ezt a darabot egyeztetette a korábban oda került példánnyal és mindkettőre felhívta az egyháztörténész James Yates figyelmét. Az angol kutató összehasonlító vizsgálatokat végzett a Bodleian Library-ben található groningeri 1684. évi kiadással és megállapította, hogy a Manchester College tulajdonában levő kötetek az első kiadásból származnak. A megjelenés idejét illetően Yates Szabó Károlytól függetlenül ugyancsak az 1598. esztendő jelölte meg. A nyomdahely meghatározására azonban nem vállalkozhatott.⁹

A donációsjegyzék 9. pontjában felsorolt *Summa Universae Theologiae etc.* eredeti címe *Systhema Universae etc.* Szentábrahámi Mihály fontos munkája, Kolozsvárott 1787-ben jelent meg. Az 1737-ben erdélyi unitárius püspökké választott szerzőnek az egy-

⁴ *The Report of Manchester (New) College.* Manchester 1846. 9. — E helyen is köszönöm a College principálisának, Mr. B. Findlownek és a könyvtárvezetőnek, Mrs. B. Smithnek, hogy a kérdéssel kapcsolatos iratanyagot rendelkezésemre bocsájtották.

⁵ A mű eszmetörténeti jelentőségéről l. PIRNÁT Antal: *Die Ideologie der siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren.* Bp., 1961. 171–179. — A két kiadásról l. SOLTÉSZ Zoltánné: *Tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványok.* = MKsz 1957. 52.

⁶ Az idézett források: Ch. SAND: *Bibliotheca Antitrinitariorum.* Amstelodami 1684. 93. és BOD Péter: *Historiae Unitariorum in Transylvania.* Lipsiae 1776. 150–154. — RMK I. 494.

⁷ l. RMK II. 281.

⁸ KOHN Sámuel: *A szombatosok stb.* Bp., 1889. 210.

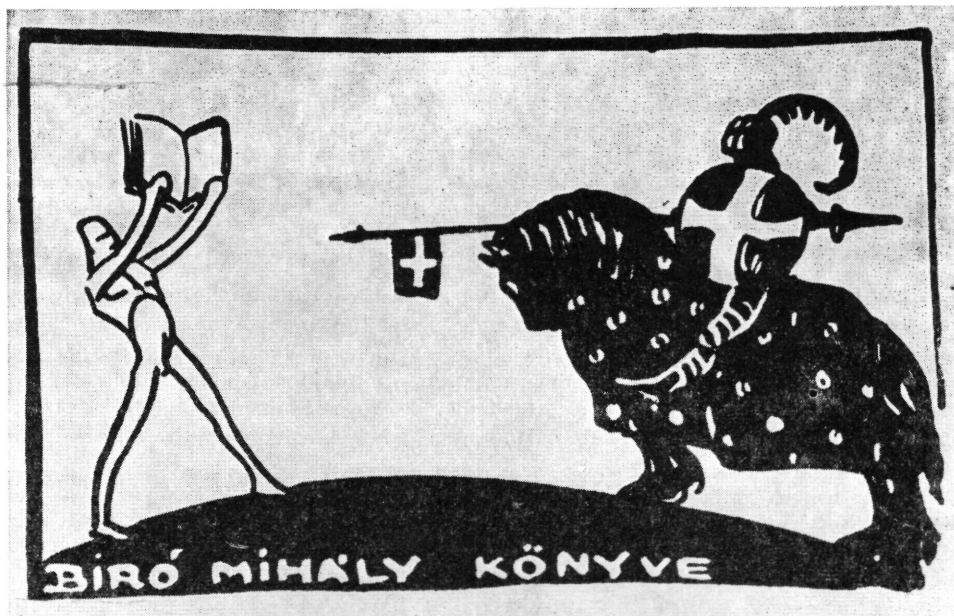
⁹ *The Inquirer* 1859. dec. 3. f. 1093.

háza hitvallását összegező műve, mintegy harminc évig kéziratban terjedt. Kiadását csak II. József türelmi rendelete tette lehetővé. Hasonló sorsa volt a 11. pontban jelzett „*Confessio Fidei Christianae*” címmel jelölt műnek, amely 1782. október 27-én hagyta el a sajtót Nagyszébenben.¹⁰ Ez utóbbiból Kovács két példányt adományozott a Collegének. A 10. pontban leírt, 1845. esztendőre szóló erdélyi kalendáriumnak nyilván csupán kuriózum értéke volt az angolok számára.

A legutóbbi években szorgalmazott hungarika-kutatások sikere érdekében, további, eddig figyelmen kívül hagyott kisebb angliai gyűjtemények régi növedéknaplóinak átvizsgálása is indokoltnak látszik.

DÁN RÓBERT

Bíró Mihály könyvdíszei. Bíró Mihály (1886—1948) elsősorban politikai plakátjai révén vált világhírűvé. A Tanácsköztársaság bukása után emigrációba kényszerült. Ezalatt az idő alatt könyvdíszítéssel is foglalkozott, több illusztrált lapnak állandó munkatársa volt — de ennek a korszaknak munkáit Magyarországon csak kis részben ismerik.

Ehelyütt fiatalkori, kevéssé ismert grafikáiról szeretnénk beszélni. 1913-ban jelent meg két kiadásban Révész Béla *A Magunk Útján* c. kötete, amelyet Bíró Mihály szecessziós hártya előzéklappal, a címlap utáni címképpel, ornamentikus alapnyomással és iniciálékkal díszített.¹ Révész Béla könyve a munkások, parasztok, szegényemberek hétköz-

¹⁰ L. SZENTÁBRAHÁMI Mihály *Summajának* Derzsi Károly féle fordításához írt előszót. Kolozsvár 1899. és JAKAB Elek: *Confessio Fidei*. = Ker. Magv. 1875. 259—261.

¹ RÉVÉSZ Béla: *A magunk útján*. Énekek, Glosszák Bíró Mihály díszivel. Bp. Világosság ny. 174 l. 15 cm.

napjairól, a munkásmozgalom különböző eseményeiről, többek között a Vértörököttről, az Amerikába irányuló kivándorlásról szólt, az egyes írások iniciáléi összhangban voltak a tartalommal. A köteteken évszám nem szerepel, az Országos Széchényi Könyvtár címfelvétele szerint mindkét kiadás 1913-ban jelent meg. A különbség közöttük az, hogy az első alapnyomása sárga, a másodiké világoskék színű. A változás oka az lehetett, hogy a sárga alapnyomás helyenként elhalványodott, a kék viszont jól érvényesült. Az első kiadás hártyalapjának nyomása kék, a másodiké barna, az első kiadás hártyalapján pókhálós dombornyomás van, a másodiké sima — erre is azt mondhatjuk, hogy jobban sikerült, egyszerűbb. Nem érdektelen, hogy a második kiadáson fel van tüntetve a példányszám, mégpedig a hártján négyezerben, a belső címlapon háromezerben.

A kötet a Világosság Rt. nyomása. A *Népszava*, a Szociáldemokrata Párt, a szakszervezetek nyomdáját nem tartják számon a szép könyvek műhelyei között, pedig tömegkiadványok mellett a nyomda, már mint a Nyomdászszakszervezet nyomdája is, igényes, szép könyveket is készített. Az ismertetett kötet mindenképpen érdemes a szép könyvek kedvelőinek figyelmére.

Az Országos Iparművészeti Múzeum ex libris gyűjteményében Bíró Mihálynak négy munkája szerepel, a Nemzeti Galéria 1967-es kiállításának² katalógusa hat ex librist sorol föl, a *Magyar Iparművészet* 1913. évfolyamában két ex librist tesz közzé. A századforduló szimbolikát kedvelő művészei szívesen foglalkoztak ezzel a műfajjal. A feladat az volt, hogy rajzzal fejezzék ki a könyvgyűjtő egyéniségét, a könyvhöz való viszonyát. Bíró Mihály saját ex librisén a feudális reakcióval való harcban mutatja be önmagát. Medgyesi Simon ex librisén meztelen férfi lendületes mozdulattal rab madarakat enged ki kalitkájukból — a könyv felszabadító erejét érzékeltetve.

Ugyancsak a századfordulótól jelentkezik az az igény, hogy a papírkötésű könyv külső borítólapja, később a keménykötésű könyv papírborítója, kifejezze a könyv tartalmát.

² *Bíró Mihály emlékkiállítása*. 1967. május. (A kiállítást rendezte és a katalógust összeállította Oelmacher Anna.) Bp. 1967. 11 l.

BÚCSÚZTATÓ

HALOTTI ÉNEK AZ OSZTRÁK-MAGYAR
MONARCHIA FELETT

IRTA: KARL KRAUS

FORDITÓTTA: SZINI GYULA

KULTURA RT.
LITANOGRÁFIAI
BUDAPEST

KÁROLYI
KÖNYVTÁR
KULTURA KIADÁSA

Biro

Korábban csak a ponyvakiadványok primitív rajzai utaltak a könyvben leírt történet döntő eseményére vagy eseményeire. Bíró Mihály tervezte Karl Kraus monarchiaellenes könyvének³ címlapját: egy frígiai sapkás, magyaros bajuszú férfi koporsóba zárja a kétfejű sast. A borítólapon nemszak mondánivalójában, megoldási módjával emlékeztet Bíró politikai plakátjaira, amelyekben a kifejeződerő humorral, gúnnyal párosul.

*

³ KRAUS, Karl: *Búcsúztató*. Halotti ének az osztrák–magyar monarchia felett. Ford.: Szini Gyula (Károlyi Könyvtár) Bp. Kultúra

Illusztrátori működése példaként bemutatjuk a *Magyar Iparművészet* 1913. évfolyamában Nádai Pál és Sztrakoniczky Károlynak *A pesti kávéház* című cikkéhez⁴ megjelent néhány illusztrációját. A cikk a „Pesti Borzalmak” sorozatában jelent meg és az egyre-másra megnyíló kávéházak hivalkodó, ízléstelen és egyben kényelmetlen berendezését gúnyolta. A pesti üzletember fejében fogamzik meg ezeknek a kávéházaknak kínai—

⁴ *Magyar Iparművészet* 1913. 238—250.

magyar—angol ornamentikával agyonzsúfolt berendezése. Itt minden hamis, műmárvány, műarany. Óriási, agyondíszített csillárok adnak gyenge fényt, a pénztárosnőt fantasztikus pagodaépítménybe zárják stb. stb. Bíró illusztrációi tökéletesen kifejezik a cikkírók mondanivalóját.

Ebben a korszakban készítette Bíró Mihály az Építőmunkások Szakszervezete toborzó röplapjának illusztrációit is. Az olcsó papíron készült tömegkiadványon azonban nem érvényesül a művész rajzának szépsége.

*

Megemlíteni kívánom még mint sajtótörténeti szempontból figyelemre érdemeset Bírónak a *Népszavát*, a *Politika* és a *Kelet Népe* c. folyóiratokat népszerűsítő plakátjait is, amelyek reprodukciói a fentemlített kiállítási katalógusban is megjelentek. Ezek a plakátok is példái a művész alkotói erényének: rendkívül kifejező, a nézőt lekötő rajz és színhatás, emellett maró szatíra és humor.

*

Úgy hiszem, tartozást rovok le, amikor a könyvészeti szempontból érdekes Bíró Mihály-alkotásokra felhívom a figyelmet. Hagyományaink megismerése szempontjából azonban szükséges volna az is, hogy külföldi — mint már említettem csak töredékesen ismert — könyvdíszítő munkáit is megismerhessük.

GERÉB ZSÓFIA

IRODALOM

BÖLÖNI György: *Bíró Mihály plakátjai*. = Világ 1912. május 26. megjelent B. Gy.: *Képek között*. Bp. Szépirodalmi K. 1967. 354—356.

OELMACHER Anna: *Bíró Mihály*. = A Szocialista Képzőművészet nyomában. 276—282.

KICSÍ Sándor: *Bíró Mihály*. = Művészet 1961. 10. sz. 276—282..

József Attila az Új Magyar Föld szerkesztője? A „régí” *Magyar Hírlap*, mely¹ egy időben vasárnaponként — *Mi készül?* címen — rendszeresen előzetest adott az új könyvek, folyóiratok tervezett megjelenéséről, 1930. szept. 14-i számában egy irodalom- és sajtótörténeti szempontból egyaránt figyelemre méltó hírt jelentetett meg:

„— A Bartha Miklós társaság röpirata, [az] *Új Magyar Föld*, amely eddig negyedévenként jelent meg, folyóirattá alakul át és évenként tízszer fog megjelenni. Szerkesztői: Fábíán Dániel és József Attila.”¹

¹E hír minden valószínűség szerint magától József Attilától származik, hisz ugyanabban a számában a *Magyar Hírlap* arról is hírt adott, hogy költőnk „új versekötet készül kiadni. Ebben a kötetben fognak megjelenni Villon-ballada fordításai” is. Ezt pedig, nyilvánvaló, magától az érdekeltől jegyezhetette föl a lap munkatársa.

A terv azonban, tudjuk, bármennyire autentikusnak is tetszik a hír, mely beszámol róla, nem valósult meg. Az *Új Magyar Föld*nek mindössze három száma jelent meg — valamennyi e hír napvilágra kerülése előtt. Az első, 1929. július—augusztus—szeptember jelzettel 1929. jún. 20-án, a második 1929. október—november—december jelzettel, 1929. nov. 18-án, a harmadik pedig 1930. január—február—március jelzettel 1930. ápr. 7-én.² S József Attila egyiket sem jegyezte szerkesztőként.

¹ *Mi készül?* = Magyar Hírlap 1930. szept. 14.

² A megjelenés pontos idejéről az *Új Magyar Föld* ügyészégi kötelezpéldányai árulkodnak, ezeken ugyanis ott van az ügyészégi átvételi keletbélyegző. (E példányokat a Szegedi Egyetemi Könyvtár őrzi.)

Nagy kérdés: Mi történhetett? Mi akadályozhatta meg a folyóirattá alakulást? Pontos, részletes választ adni, sajnos, nem tudunk. Nagyon valószínű azonban, hogy az *Új Magyar Föld* átszervezését a Társaságon belüli harcok hiúsították meg. Gál István ugyanis, aki ez időben, egész pontosan 1930. szeptember 1-én ismerkedett meg József Attilával, megírja,³ hogy a társaság baloldalának tevékenysége ekkortájt igen élénk volt. Beszámol, egyebek mellett, a szeptember 1-i nagy tüntetésen való részvételükről, tervezgetéseikről is. A baloldalnak ez az aktivitása azonban minden valószínűség szerint kihívta a jobboldal ellenkezését, sőt ellentámadását is. Erre lehet legalábbis következtetni abból, hogy 1930. október végén a baloldal kivált a társaságból a következő indoklással:

„Alulírottak kijelentjük, hogy a mai nappal a Bartha Miklós Társaságból kilépünk, vele minden összeköttetést megszakítunk, mert *egy kis csoport politikai érdekeinek szolgálatába állt*, ezzel eredeti céljától eltért, s így a komoly tudományos, irodalmi és művészeti munka lehetőségét nem látjuk biztosítva. *Mi nem akarunk a Magyar Nemzeti Szocialista Párt* (a magyar hitleristák) dilettáns társaságának alvállalata lenni.”⁴

(A nyilatkozatot Fábíán Dániel, Simon Andor, Lakatos Péter Pál, József Attila, Kodolányi János, Halmos Béla, Gál István, Gunda Béla, Vass László „és társai” írták alá.)

Aligha tévedhetünk nagyot, ha úgy véljük, e belső harcban „úszott el” József Attila szerkesztői „pozíciója” is.

LENGYEL ANDRÁS

³ GÁL István: *Bartóktól Radnótiig*. Bp. 1973. Magvető, 185–186.

⁴ GÁL I.: I. m. 186.